

Академик БРАНИСЛАВ ШОШКИЋ

САМОУПРАВНА ПРИВРЕДА И ПРОШИРЕНА РЕПРОДУКЦИЈА

Полазећи од сазнања и достигнућа савремене економске науке и својих сопствених, указали бисмо на неке кључне проблеме наше привреде и на могућа — теоријска и практично остварива — рјешења, на путеве изласка из наше врло сложене привредне ситуације, и то рјешења и путеве изласка у оквиру нашег историјски специфичног, самоуправног друштвено-економског система, схваћеног, наравно, у довољно широком и недогматском смислу ријечи. Тежиште бисмо ставили прије свега и углавном на оне проблеме и рјешења која су изазивала па и сада изазивају дилеме, гдје постоје неспоразуми, колебања, па и предрасуде, и то не само у широј јавности већ и у ужим стручним па дјелимично и научним економским круговима.

1. — Самоуправна социјалистичка привреда разликује се од осталих социјалистичких привреда не (толико) у погледу својине над основним средствима за производњу (та својина је друштвена, односно опште-друштвена), већ у погледу управљања средствима у друштвеној својини, односно у погледу доношења привредних одлука. Док у осталим социјалистичким привредама држава (државни органи, министарства, заводи за план) углавном управља основним средствима за производњу (која тако попримају карактер средстава у државној својини), односно доноси — путем централистичког и директивног, административног планирања — основне привредне одлуке у погледу обима и структуре производње и инвестиција, пласмана, цијена роба, расподеле дохотка (на акумулацију и потрошњу) и личних доходака, дотле у самоуправној социјалистичкој привреди удружени радници, тј. сви запослени (физички и други) радници, треба да управљају друштвеним средствима за производњу, односно да доносе основне привредне одлуке.

Ту сада настају дилеме. Оне се најприје односе на карактер самоуправне привреде, мјесто и улогу економских законитости и тржишта, економске политике и планирања.

П р в о. Управљање средствима и процесима производње и, с тим повезано, размјене, расподеле и потрошње, од стране радника, односно радничко самоуправљање, по нашем мишљењу, најпотпуније долази до изражаја у условима социјалистичке робне привреде и што потпунијег дјеловања економских законитости, тржишта и здраве тржишне утакмице, економске (а не државне, административне) принуде, економске мотивације, односно слијеђења свог доходног интереса, гдје слободно доношење економских одлука, саобразно захтјевима и могућностима нашег и страног тржишта, бива праћено преузимањем ризика, економско-финансијске одговорности али и увећањем дохотка, односно акумулације и личних доходака, у условима јединственог југословенског тржишта, реалне активне и пасивне камате, јединственог девизног тржишта, реалног курса и (у перспективи) конвертибилности домаће валуте — све то, наравно, у оквиру одговарајућих рјешења (механизма) привредног система у ужем смислу ријечи и других оквира (о којима ће бити говора).

Самоуправна социјалистичка привреда, према томе, може да функционише као самоуправна ако је, прије свега, тржишна, тржишно оријентисана привреда. Дјеловање тржишта, тржишног механизма, понуде и тражње, слободне тржишне утакмице довело би до рационалнијег размјештаја ограничених фактора производње, веће продуктивности, релативног снижења трошкова по јединици производа и, следствено томе, цијена, до јачања конкурентних способности наше привреде, до већег извоза, бољег трговинског и платног биланса и спољне ликвидности.

То, наравно, не значи да је тржиште у савременим условима у свим доменима слободно, савршено, „перфектно“. То, такође, не значи да би требало уводити тржиште у оне привредне домене гдје би то било технолошки и за наше услове нерационално (базичне гране, инфраструктура, жељезнички саобраћај, електропривреда, комуналне услуге и слично). За те, као и друге монополске домене, гдје дјелује природни или вјештачки (тржишни) монопол, било би потребно имати шире договорену одговарајућу политику распоређивања дохотка и расподеле личних доходака — наравно, довољно еластичну и стимулативну — као и политику цијена тих производа и услуга.

Д р у г о. Самоуправна, тржишна, тржишно оријентисана социјалистичка привреда не би могла да постиже оптималне привредне резултате без економске политике. То је показало и југословенско искуство последије привредне реформе (од 1965. године). Економска политика није синоним државног администраирања. Она би могла да поприма форму обавезних дру-

штвених договора. Она је неопходна на нивоу Југославије, прије свега у домену привредног развоја, привредне активности (посебно енергије, сировина, хране), запослености, инфлације и спољно-економских односа. Она је неопходна и у домену монопола, распоређивања дохотка и расподеле личних дохода.

Треће. Самоуправној социјалистичкој привреди је неопходно самоуправно систему прилагођено планирање. И то не само самоуправно планирање привредних организација и асоцијација већ и шире, па и свеобухватно, друштвено планирање. Нашој земљи и нашој привреди потребан је заједнички друштвени план, заједничка, договорена, научно финансирана стратегија и политика дугорочног привредног развоја, договорени опште-национални приоритети, структурна компонента развоја, подјела рада, поготово када су у питању крупна инвестициона улагања у домену енергије, сировина, инфраструктуре, хране, како би се избјегли скупи инвестициони промашаји и технолошки неоправдан паралелизам.

У конципирању друштвених планова требало би да учествују радници преко својих делегата у делегатским скупштинама. Па ипак, друштвено планирање не би смјело да ограничава самоуправност, слободу радника и њихових привредних организација у доношењу одлука у погледу производње и инвестиција, односно њиховог обима и структуре. Најпогоднији вид спровођења у живот задатака и приоритета из договореног друштвеног плана, по нашем мишљењу, јесте селективна и диференцирана, односно бенефицирана економска политика (посебно кредитна, пореска односно доприноса, спољнотрговинска) у односу на ону производњу и инвестиције које би биле усмјерене ка реализовању тих планских задатака и приоритета.

Четврто. Самоуправни споразуми имају значајно мјесто, прије свега у домену самоуправног планирања. Они, међутим, и то треба истаћи, не могу ни изблиза да замијене дјеловање објективних економских законитости, тржишног механизма и што потпуније тржишне утакмице. Они то не би смјели да буду нарочито у домену формирања цијена. Самоуправне споразуме у погледу цијена не би требало толерисати, јер они доводе до картелних, монополских, по правилу, врло високих цијена. Изузетак би били самоуправни споразуми о цијенама између привредних организација које су међу собом репродукционо, вертикално повезане.

2. — Удружени радници у самоуправној привреди треба да управљају друштвеним средствима и привредним процесима, да доносе основне привредне одлуке, да овладају — како то стоји у нашим најзначајнијим друштвеним документима — дохотком, тј. његовим стицањем и расподелом, и условима рада и пословања. Они то још нису (сасвим) постигли. И ту

се крију многи узроци озбиљности наше економске ситуације, која има све одлике економске кризе. У том домену је неопходно раширити неке дилеме и неспоразуме, прије свега у погледу мјеста и „нивоа“ доношења привредних одлука, па према томе и одлука о расподјели дохотка.

Често се чује, па и прочита, тврђња да радници треба да доносе све економске одлуке, па и све одлуке о распоређивању укупног дохотка, непосредно у основним организацијама удруженог рада. Таква тврђња је поједностављена, па и нереална. Удружени радници свакако, треба да највећи дио тих одлука доносе непосредно у својим основним организацијама удруженог рада. Они — а не неко у име њих и не неко ван тих организација — треба да доносе одлуке у погледу обима и структуре производње, инвестиција, пласмана, организације пословања, удруживања и друго. Међутим, један дио економских одлука, по природи ствари, радници могу и треба да доносе не непосредно у својим основним организацијама удруженог рада, већ у заједници са другима.

Прво, то су одлуке које радници треба да доносе у „вишим“ облицима удруживања рада и средстава, у оквиру радних и сложених организација удруженог рада и њихових асоцијација. То су, прије свега, одлуке у погледу основа и мјерила у распоређивању дохотка и расподјели личних дохода, планирању, заједничком стицању и расподјели дохотка.

Друго, то су одлуке које радници треба да доносе у оквиру тзв. „интересног“ организовања, заједно са радницима других организација удруженог рада, прије свега са радницима тзв. друштвених дјелатности (образовања, науке, културе, здравства, социјалне заштите и других). Те се одлуке доносе у оквиру, код нас широко институционализованих, самоуправних интересних заједница и ван њих. У њима би требало да се реализује принцип тзв. слободне размјене рада, путем које би се обзбиједио равноправнији друштвено-материјални положај радника у области друштвених дјелатности у односу на раднике осталих привредних и ванпривредних области удруженог рада.

Треће, то су одлуке које радници треба да доносе у оквиру делегатског система на локалном, републичко-покрајинском и федералном нивоу. То су, прије свега, одлуке у погледу задовољавања опште-друштвене, тј. буџетске потрошње (за потребе државне администрације, безбједности, народне одбране, државних представништва и слично), с једне, и заједничке друштвене потрошње (за потребе образовања, здравства, науке, културе, социјалне, инвалидске и пензионе заштите и слично), с друге стране, одлуке у погледу утврђивања обавезних видова и стопа пореза, доприноса и других дажбина. Ту спадају и одлуке у погледу утврђивања и доношења друштвених планова и, у оквиру њих, договорене стратегије развоја, приоритета,

структуре, динамике, као и пропорција између укупне акумулације (за проширену друштвену репродукцију) и укупне потрошње (личне, опште и заједничке). Ту би спадале и одлуке у погледу измјене, допуне и усавршавања како привредног система тако и економске политике, које би доносили радници у првом реду привредних — али и других — организација удруженог рада, путем посредног одлучивања у делегатском систему на федералном нивоу.

Базично одређење да радници у самоуправној привреди треба да овладају условима и резултатима рада, односно дохотком и вишком рада, посебно акумулацијом, може се реализовати само стварањем услова да радници доносе све економске одлуке, како у својим основним организацијама удруженог рада тако и у свим горе наведеним облицима и нивоима. Тако би се остварило право радника да у својој основној организацији удруженог рада и заједнички са другим радницима управља радом и пословањем како своје основне организације тако и организације удруженог рада у чијем је она саставу, да одлучује о оствареном дохотку и да контролише располагање и трошење тог дохотка у свим облицима и нивоима, да управља пословима друштвене репродукције како у својој основној организацији (непосредно) тако и преко својих делегата у свим облицима удруживања рада и средстава и у друштвено-политичким заједницама, да у овима посљедњим (посебно у републици и покрајини) одлучује о условима и резултатима рада и заједничкој политици економског и друштвеног развоја своје републике односно покрајине и читаве југословенске заједнице, да утиче на одлуке о друштвеном плану, економској политици и механизмима привредног система.

Радници у нашој самоуправној социјалистичкој привреди још нису дошли у положај да у потпуности управљају средствима у друштвеној својини, односно да на непосредан (у својим основним организацијама удруженог рада) и посредан начин (у другим облицима удруживања рада и средстава, у оквиру интересног организовања и делегатског система) у потпуности доносе економске одлуке. Самоуправљање у нас још није довољно развијено. Већ доста дуго присутна је тенденција успоравања и застоја самоуправљања. Све се више ради о учешћу, о партиципацији радника у управљању и доношењу економских одлука, него о развијеном радничком самоуправљању.

Економске одлуке, посебно у области инвестиција, доносе се често без учешћа и изван контроле радника па и њихових организација удруженог рада. Те одлуке све више доноси држава односно структуре ван удруженог рада у привреди (руководства извршно-политичких органа и банака), а привредне организације их касније формално прихватају. Тако се средства,

којима треба да управљају радници, употребљавају не само мимо одлука већ често и мимо интереса радника и њихових привредних организација. А то је основни узрок слабе ефикасности ангажовања друштвених средстава и њиховог нерационалног коришћења.

Само измјенама, и то радикалним, у домену самоуправљања, односно доношења економских одлука, превазилажењем етатистичког и парадржавног одлучивања и располагања дохотком удруженог рада, свођењем сада широке арбитраже органа друштвено-политичких заједница (интервенција, контроле, заштите) у знатно уже, Уставом предвиђене оквиру, изградњом делегатског система који би потицао из удруженог рада и изражавао дугорочне интересе, слободним и неспутаним иницијативама и одлукама привредних организација, које би слиједиле свој економски интерес остварујући, по правилу, тако и заједнички интерес, уз што потпуније дјеловање економских законитости, тржишта и здраве тржишне утакмице, уз адекватна односно адекватнија привредно-системска рјешења, планирање и економску политику — могли би да дођу до изражаја предности социјалистичке самоуправне привреде. Дошло би до друкчијег односа према друштвеној својини, раду, продуктивности, до пуне економско-финансијске одговорности за рад и пословање организација удруженог рада, до размаха процеса удруживања рада и средстава на јединственом југословенском привредном простору.

3. — Проблеми амортизације, односно просте друштвене репродукције, а посебно проблеми акумулације, односно проширене друштвене репродукције, спадају у ред изузетно значајних узрочника наше економске кризе.

Радници у самоуправној социјалистичкој привреди (треба да) имају право да управљају друштвеним средствима за производњу. Али они имају и обавезу да очувају вриједност тих друштвених средстава. Та обавеза, да се очувају и репродукују друштвена средства, предвиђена је и нашим Уставом. Ако тога не би било, онда би се друштвена средства могла отуђивати а друштвена својина над средствима за производњу претварати у групну, па и приватну својину.

Очување вриједности друштвених средстава за производњу може се постизати и постиже се обавезном амортизацијом тих средстава и намјенским коришћењем тако створених фондова амортизације: за замјену истрошеног дијела тих средстава, тј. за просту друштвену репродукцију. При том су за очување вриједности друштвених средстава за производњу, која су додијељена радним колективима на управљање, тј. за обезбјеђивање просте репродукције, неопходне: (а) адекватна валоризација, односно ревалоризација друштвених средстава за производњу и (б) адекватна стопа амортизације.

У ситуацији инфлације, тј. општег раста цијена, уколико је стопа инфлације виша уколико су неопходнији што чешћи: (а) ревалоризација тих средстава, тј. ревалоризација у што краћим временским периодима, или (б) кориговање (повећање) амортизационих стопа саобразно расту инфлације, тј. стопи инфлације. Природнији пут би био што чешћа ревалоризација тих средстава, уз задржавање истих амортизационих стопа. За веома високу инфлацију, коју сада доживљава наша привреда, најупутније би било аутоматско ревалоризовање тих средстава, полазећи од опште стопе инфлације, или, гдје је год то могуће, од стопе раста цијена специфичне за поједине врсте средстава за производњу.

Уколико се то не чини, или не чини довољно брзо, односно аутоматски, долази до смањивања друштвених средстава за производњу, до „топљења“ друштвеног капитала. Долази, наиме, до (књиговодственог) приказивања једног дијела амортизације као дохотка, па, према томе, до преливања дијела амортизације у доходак и сљедствено томе, у потрошњу: најприје у личне дохотке, а преко њих (пошто фондови личних доходака служе као основица за издавања доприноса) у општу и заједничку потрошњу. Тако се друштвена својина једним својим дијелом (који је требало да буде издвојен као амортизациони фонд за обнову утрошених средстава) претвара у приватну својину. И то уколико више уколико је веће учешће личних доходака у дохотку привредних организација и организација у области буџета (тј. опште) и друштвених дјелатности (тј. заједничке потрошње).

Не смије се дозволити да у ситуацији инфлације номинални износ амортизације недовољно расте, доводећи до пада реалне амортизације, која не може да обезбиједи просту друштвену репродукцију. А умањена друштвена репродукција, дезинвестирање, значи умањивање техничке опремљености рада, што доводи до ниже продуктивности, виших јединичних трошкова роба и услуга, виших цијена и слабије конкурентности наше привреде на страном тржишту. Нереална (недовољна) амортизација, доводећи до преливања једног дијела вриједности друштвених средстава у доходак, који се, по правилу, највећим својим дијелом расподјељује на потрошњу (личну, општу и заједничку), постаје и један од додатних извора инфлације.

Што се тиче горњег износа амортизационих стопа, њих треба препустити радницима, односно организацијама удруженог рада. Шире договорене би требало да буду само доње границе, тј. минималне обавезне стопе амортизације, које би обезбјеђивале реалну амортизацију, тј. просту репродукцију. При томе треба имати у виду сљедећа два момента. Прво. Амортизационе стопе би морале бити толике да обезбиједе не само тзв. физичку амортизацију (по основу физичког рабаћења) већ и тзв. еко-

номску („моралну“) амортизацију (по основу технолошког и Другог застаривања). И друго. С обзиром на релативно дужи вијек трајања основних средстава за производњу, амортизациони фондови би морали, у читавом том периоду, да бар очувају своју реалну вриједност. А амортизациони фондови депоновани у банкама очуваће своју вриједност само уколико каматна стопа коју банке дају (на депоноване амортизационе фондове, или уопште на депозите и штедњу) буде реална, тј. изнад стопе инфлације.

4. — Проблеми акумулације и проширене друштвене репродукције и, у оквиру тога, финансирање проширене репродукције спадају у ред најзначајнијих наших привредних проблема. Будућност сваке привреде, ниво дохотка и стандарда становништва зависи, у крајњој линији, од обима и структуре привредне активности, привредног раста, друштвене производње, тј. проширене друштвене репродукције. Ту се намећу два основна теоријска и практична питања која изазивају дилеме. Прво се тиче извора финансирања проширене репродукције и квалитета тих извора. Друго се односи на потребу обавезности привредних организација да издавају за акумулацију.

Начелно говорећи, постоји неколико могућих извора финансирања проширене репродукције. Први извор је реална акумулација (штедња) привредних организација, тј. издавање дијела дохотка (у виду акумулације) за проширену репродукцију; другим ријечима, самофинансирање (проширене репродукције) у ужем смислу ријечи. Други извор најближи овом првом, јесте удруживање средстава, тј. акумулације основних, односно радних, односно сложених организација удруженог рада — за проширену репродукцију; другим ријечима, самофинансирање (проширене репродукције) у ширем смислу ријечи. То су два аутохтона и најквалитетнија извора финансирања проширене репродукције. Оба су, нажалост, сада у нашој привреди веома ограничених размјера, нарочито овај други.

Наше привредне организације имају врло ниску акумулативну и репродуктивну способност. У исто вријеме учешће инвестиција у националном доходу је релативно врло високо, или, како се то у нас често каже, висока је инвестициона „потрошња“.¹ Ниска акумулативна способност привреде, недовољна сопствена акумулација, недовољно самофинансирање

¹ Упутније би било да се термин „потрошња“ не употребљава за инвестиције (инвестициону „потрошњу“). Довољно је употребити само израз инвестиције (издаци за инвестиције, инвестициони издаци). Термин „потрошња“ би требало задржати само за личну, општу и заједничку потрошњу, као категорију супротну акумулацији. У том смислу се, што је термилолошки исправно, говори о распоредивању дохотка организација удруженог рада или укупног, националног дохотка на акумулацију (за проширену репродукцију) и потрошњу (личну, општу и зајед-

проширене репродукције и крајње незадовољавајуће удруживање средстава, тј. акумулације организација удруженог рада — јесу појаве које би требало што прије превазилазити рјешенима у привредном систему, друштвеним планирањем и мјерама економске политике.

Ако нашу привредну ситуацију обиљежава изразито мала сопствена акумулација, тј. ниска акумулативност, ниска акумулативна способност (привредних организација), с једне, и високе инвестиције (привреде у цјелини) с друге стране, то значи да се проширена репродукција у нашој привреди финансира из других, по квалитету друкчијих извора.

Ту се, прије свега, ради о домаћим банкарским кредитима као трећем извору финансирања проширене репродукције. Због мале акумулативне способности привреде, тј. самофинансирања, и крајње недовољног удруживања средстава основних, радних и сложених организација удруженог рада, дошло је до хипертрофирања кредитних односа, тј. кредита као извора финансирања инвестиција. У погледу мјеста и улоге кредита и, с њим повезане, каматне стопе постоје дилеме и искључивости. Ова област, међутим, захтијева диференцираност у приступу.

Кредитни односи су хипертрофирани и њих треба свести на знатно мањи обим. Међутим, то се не може односити подједнако на све врсте кредита. Кредит који банке дају привредним организацијама различитог је квалитета.

Једно је банкарски кредит који потиче од штедње становништва, а који банке посуђују привредним организацијама. То је изузетно значајан извор финансирања инвестиција, односно проширене репродукције. Природно је очекивати да са растом укупног дохотка, стандарда и личних доходака, па према томе и штедње становништва, расте бар у апсолутном виду и износ банкарског кредита који потиче од штедње становништва. Тај вид кредита у основи не би требало да буде инфлаторан (уколико раније стечени лични доходи, који су извор штедње становништва, нису расли брже од продуктивности рада, тј. производње). Неосновано је и претпостављати да би тај вид кредита могао да буде замијењен удруживањем средстава, тј. удруживањем акумулације организација удруженог рада.

Друго је банкарски кредит који потиче од депозита средстава организација удруженог рада по основу издвојене а још неинвестиране амортизације и акумулације, кредит који банке посуђују привредним организацијама. Та врста кредита је по обиму од мањег значаја, прије свега због ниске акумулативности

ничку). А номинална акумулација, тј. штедња (било чија), по правилу, се претвара (прије или касније) у реалну акумулацију, тј. у инвестиције. Отуда и потреба термилошке прецизности за те двије основне компоненте дохотка: акумулацију и потрошњу.

и претјеране задужености наших привредних организација, а такође због недозвољиво ниских, нереалних и дестимулативних каматних стопа које банке дају на депозите организацијама удруженог рада. Тај вид кредита, такође, не би требало да буде, у својој основи, инфлаторан. Међутим, он би могао — и требало што више — да буде замјењиван удруживањем средстава, тј. удруживањем акумулације организација удруженог рада.

Треће је банкарски кредит који не потиче ни од штедне становништва ни од депозита организација удруженог рада. То је тзв. „непокривени“ кредит. Он може настати било као резултат коришћења одређених банкарских трансакција било по основу примарне емисије (додатне новчане масе). И такав кредит у одређеним ситуацијама може да дјелује подстицајно на општу привредну активност. Међутим, он може бити — и често јесте — инфлаторног карактера, поготово ако његов обим превазилази раст реалног друштвеног производа (под условом непромијењене брзине новчаног опстицаја).

Оваје, узгред, треба само истаћи двије додатне негативне појаве везане за банкарске кредите. Прва је када се ти кредити користе као извор финансирања просте репродукције. То се дешава када износ издвојене амортизације не може да обезбјеђи просту, већ обезбјеђује само умањену репродукцију, било због ниских амортизационих стопа, било, што је чешће, због ниже валоризације односно ријетке ревалоризације друштвених средстава, било због ниске, тј. нереалне каматне стопе на, у банкама депоноване, износе амортизације. А та је појава, нажалост, присутна у нашој привреди, посебно у ситуацији високе инфлације. Друга појава се односи на коришћење банкарских кредита не за производњу (просту и проширену репродукцију), већ за различите видове непривредне и непроизводне, прије свега опште и заједничке потрошње.

Посебна појава која има битна обиљежја непокривеног банкарског кредита јесте раширено међусобно кредитирање организација удруженог рада. Ту појаву би требало одговарајућим привредно-системским рјешењима свести на најмању могућу мјеру. Тим прије што и она, по правилу, дјелује инфлаторно.

Четврти извор финансирања проширене репродукције јесу спољна финансијска средства. То су, прије свега, инострани кредити, инострана акумулација и штедња, које од страних банака узимају наше привредне организације. У начелу се не може бити против иностраних кредита. Економски разлози, наиме, говоре у прилог коришћења страних кредита, поготово када се ради о недовољно развијеној земљи. Међутим, ту се морају поштовати одређени услови.

Први услов би био обезбјеђивање намјенске употребе иностраних кредита. Кредити би морали да буду усмјерени преваходно, ако не и скоро искључиво, за финансирање производње, односно проширене репродукције — а не потрошње — и то оне производње у којој имамо одговарајуће компаративне предности, односно оне производње која је намијењена извозу (ради стицања девизних средстава неопходних за отплату иностраног дуга), производње која би остварила доходак, којим би се могли отплатити главница и камата на узети кредит из иностранства и, по правилу, створити и одговарајућа добит, водећи при томе рачуна о отклањању структурних диспропорција.

Други услов би се односио на организованији наступ земље у цјелини на иностраним тржиштима капитала, на утврђивање и испуњавање одговарајућих критеријума и захтјева и ригорозну финансијску одговорност потенцијалних корисника иностраних кредита, као и уздржаност, одмјереност и опрезност приликом одлучивања о узимању иностраних кредита.

Без испуњавања бар ова два услова, земља би могла доћи у ситуацију претјеране задужености у иностранству и неоправдано високе увозне зависности. А то је оно што се, нажалост, десило нашој земљи и нашој привреди. Излазак из те ситуације је веома тежак и нимало брз. Он захтијева нова, стимулативна рјешења у привредном систему и економској, нарочито спољно-трговинској политици, наглашену извозну оријентацију наше привреде, јединствено како југословенско тако и девизно тржиште, реални девизни курс домаће валуте и наравно, одрицање и уступање дијела домаће акумулације односно дохотка иностраним повјериоцима.

Други вид спољних извора за финансирање проширене репродукције било би директно улагање страног капитала, по правилу, у заједничке привредне, прије свега производне подухвате у оквиру (по улагању и дохотку) заједничких привредних организација. Коришћење овог вида финансирања проширене репродукције у нашој привреди далеко је испод пожељног и очекиваног обима. Узрок томе су, прије свега, недовољно стимулативна и недовољно еластична привредно-системска рјешења. Них би требало преиспитати и мијењати.

Наша би генерална оријентација требало да буде да у финансирању проширене репродукције страним финансијским изворима буде све веће учешће директног улагања страног капитала у заједничке привредне подухвате, а све мање коришћење иностраних кредита, који се, често, дају под доста неповољним условима (у погледу рокова отплате и висине каматне стопе). Тако би се најлакше обзбиједило и увођење нове, савремене технологије, и организације рада и пословања, као и већи пласман роба на страним тржиштима.

Пети могући извор финансирања проширене репродукције, који се код нас (углавном) не користи а за који постоји велика потреба, било би, по нашем мишљењу, коришћење односно усмјеравање штедне становништва директно у производне канале друштвеног сектора. Одговарајућим рјешењима у привредном систему требало би стимулисати становништво (запослене и остале) да своју штедњу, односно њен дио, по свом нахођењу, улажу, директно у одговарајуће (своје или друге) производне организације за инвестиције, за финансирање проширене репродукције. Накнада — фиксна или варијабилна — за тако производно уложена средства становништва требало би да буду повољнија него што је камата коју банке дају на штедне улоге становништву. На овај начин би се знатно повећала средства за проширену репродукцију у друштвеном сектору производње а смањила непроизводна, по обиму и структури неоправдана индивидуална потрошња.

5. — Из свега што је до сада речено о финансирању проширене репродукције и изворима тог финансирања јасно произилази да у центру теоријске и практичне пажње мора бити акумулација и удруживање средстава, прије свега акумулација основних, радних и сложених организација удруженог рада. Ради се, првенствено, о томе како обезбиједити релативни пораст акумулације и удруживања средстава привредних организација.

Основни услови за то јесу: слобода привредних организација да слиједе свој економски, тј. доходовни интерес, што потпуније дјеловање економских законитости, тржишта и слободне тржишне утакмице, дјеловање економске (а не административне) принуде и мотивације, стриктно преузимање економске одговорности и ризика (све од умањивања личних доходака и губљења пословодних функција до материјалне надокнаде промашаја и губитака и на други начин), укључујући и затварање нерентабилних, бесперспективних привредних организација, слободно и неспутано доношење инвестиционих и других одлука од стране радника односно привредних организација, отклањање локалних и републичко-покрајинских баријера и што потпуније дјеловање јединственог југословенског тржишта, слободно циркулисање роба и акумулације, слободно удруживање рада и средстава и дислоцирање (без дискриминације) својих основних организација на читавом југословенском привредном простору, реална каматна стопа (о чему ће бити ријечи), реални девизни курс домаће валуте, успостављање јединственог девизног тржишта и перспективно конвертибилности динара и, на крају, слобода радника да (без ингеренције локалних и других органа) доносе одлуке у погледу избора стручно и пословно најквалификованијих пословодних органа у привредним организацијама и банкама. Неопходна су, наравно, у том

смислу, и стимулативна рјешења привредног система и мјере економске политике.

Па ипак се поставља теоријско и практично питање начина доношења одлука у погледу релативног односно минималног учешћа акумулације у (чистом) дохотку, тј. у погледу минималне релације акумулације и (прије свега личне) потрошње. Другим речима, да ли радници те одлуке треба да доносе: (а) непосредно у свакој појединачној основној организацији удруженог рада или (б) у другим облицима удруживања, наиме, у радној, сложеној организацији, групаџији или асоцијацији, или пак (с) посредним путем у делегатском систему, као што је то, иначе, случај са одлукама о минималној стопи амортизације и стопама доприноса за општу и заједничку потрошњу.

Када би самоуправна привреда била до крајњих (у савременој етапи развоја) могућих размјера тржишна, са заоштре-ном конкуренцијом и ригорозним и неумољивим сношењем финансијске одговорности и тоталног ризика (као што је то случај у осталим тржишним привредама), онда би потреба за што већим издвајањем за акумулацију, за што већим учешћем акумулације у (чистом) дохотку (као предусловом веће техничке опремљености рада, веће продуктивности, нижих јединичних трошкова и веће конкурентности на тржишту) била императив опстанка привредних организација, питање „бити или не бити“. У таквој ситуацији економска принуда, тржиште и конкурентска борба „штитили“ би акумулацију, а одлуке о обиму акумулације, тј. о релативној сразмјери акумулације према (личној) потрошњи, могли би да доносе радници непосредно у својим основним организацијама удруженог рада, мада би и у тој ситуацији било пожељније да то чине у другим облицима удруживања рада и средстава, тј. у радним, а још боље у сложеним организацијама удруженог рада.

А ако такве ригорозне ситуације на нашем тржишту нема и, бар за догледно вријеме, а можда и уопште у тој екстремној форми, неће бити (због институционализоване друштвене солидарности), онда се намеће као неопходно рјешење да одлуке о релативном и минималном учешћу акумулације у (чистом) дохотку, о минималним релацијама између акумулације и потрошње (не само личне него и опште и заједничке) — доносе радници у делегатском систему, гдје се и иначе доносе одлуке о друштвеним плановима, који, поред осталог, утврђују општу релацију између укупне друштвене акумулације и потрошње. Тако би се најбоље „штитила“ минимална акумулација и у најнеопходнијем обиму реализовала уставна одредба која представља обавезу радника не само да очувају вриједност друштвених средстава повјерених им на управљање — што они (треба да) чине обавезним издвајањем амортизације, за просту репродукцију — него и да „проширују и унапређују матери-

јалну основу рада“, што значи обавезу радника да из дохотка издавају акумулацију за проширену друштвену репродукцију.

6. — Питање које смо узгред дотicali, а које захтијева одређена прецизирања, тиче се камате.

Својевремено је и међу економистима било, наравно, оних који су камату посматрали превасходно као идејно а не као економско питање и који су оспоравали потребу њеног постојања у социјализму. То није ни чудо ако се има у виду да је у нашој економској мисли, нарочито у првом посљератном периоду, било је догматизма и једностраности, искључивости и предрасуда. У том периоду универзитетска економска настава полазила је од централизма као једине солуције за социјализам, слиједећи тако деценијама дугу традицију у социјалистичкој литератури по којој је тржишна привреда посматрана као синоним капиталистичке, а централизована, свеобухватна административна, директивна планска привреда као синоним социјалистичке привреде. Тако се и камата често везивала само за капитализам.

А камата је у нас — и треба да буде — значајна и покретачка, првенствено економска а не идејна категорија. Њу не треба везивати само за капитализам. Она постоји не само у нас већ и у другим социјалистичким земљама. Камата је не само веома важна категорија већ и битна полуга стабилизације и увођења економских мотива, економских резона, економске принуде, економског и рационалног понашања.

Нема теоријског основа за тврдњу да је камата за нашу социјалистичку привреду прихватљива ако је њена стопа ниска, нереална, негативна, испод инфлационе стопе, а да није прихватљива ако је њена стопа економска, реална, позитивна, изнад инфлационе стопе. Тежак економски положај привреде, њена презадуженост и великвидност могу да говоре и говоре у прилог поступности у процесу прилагођавања постојеће, ниске, нереалне и негативне каматне стопе реалној, економски оправданој, позитивној каматној стопи. Али реална каматна стопа би морала бити наше дугорочно опредјељење, каогод и реалне стопе амортизације и реални девизни курс динара. Неопходна је реална како активна тако и пасивна каматна стопа, и то како за становништво тако и за привредне и остале организације удруженог рада, како за узимаоце кредита тако и за депозиторе (привреду и становништво).

Камата не би морала бити у цјелини фиксирана, већ само онај њен позитивни дио. Везаном клаузулом би требало предвидјети двострано покривање (у оквиру пасивне и активне камате) инфлационе стопе протеклог периода, у корист депозитора (привреде и становништва) и на рачун узимаоца кредита (привреде и становништва).

Реалне каматне стопе не значе њихову линеарност у односу на оне који узимају кредит. Оне би не само могле већ и требало да буде диференциране за поједине кредитне намјене, рјешавајући тако структурне диспропорције и привредне приоритете. Али, кумулативно узете, оне би морале бити реалне, позитивне. Све се ово односи на кредитни потенцијал формиран депозитима, односно штедњом становништва и привреде (по основу амортизације и акумулације), значи — на покривене кредите. Банке би, по правилу, требало да остварују доходак само на нивоу својих текућих трошкова, на разлици пасивне и активне камате. Камате на непокривене, у основи инфлаторне кредите, захтијевају посебан третман.

Нереалне и негативне камате дестимулишу привредне и друге организације удруженог рада да депонују у банкама дио доспјеле амортизације и акумулацију (која се не може технолошки одмах инвестирати, амортизације у просту, а акумулације у проширену репродукцију). У ситуацији нереалних и негативних каматних стопа привредне организације не могу ни очувати (а камоли повећати) реалну вриједност средстава издвојених за амортизацију и акумулацију. Негативне каматне стопе дестимулишу штедњу и депозите, а стимулишу претјерано и непромишљено задуживање и инвестирање. Оне су и основни генератор инвестоманије. Свако ко узме кредит — добија поклон, јер ће реално много мање вратит. Тако се врши неоправдано преливање дохотка из дијела привреде и становништва који не користи или мање користи кредит. Долази до својеврсне експлоатације једног дијела привреде и друштва од стране другог. И то ствара велике социјалне разлике.

Камата, према томе, јесте и треба да буде првенствено економска категорија, да игра веома важну улогу у функционисању наше самоуправне привреде и рационалном понашању њених субјеката, али и становништва. Неоправдано је и неправедно да камата буде нереална, негативна, испод стопе инфлације.

Реална камата, гледано на дужи рок, не би значила посебно додатно оптерећење привреде. Она би оптерећивала само онај дио привреде који се окреће кредиту, а ми морамо бити за свођење кредитних односа. С друге стране, реална каматна стопа би знатно побољшала онај дио привреде који штеди, који депонује дио свог укупног прихода (амортизацију) и дио свог чистог дохотка (акумулацију). Губици инвестоманског дијела привреде били би надокнађени добицима рационалног дијела привреде, који депонује свој дио укупног прихода, односно дохотка. Привредне организације, слиједећи свој сопствени доходовни интерес, депоноваће своја средства ако каматна стопа буде реална, позитивна, изнад стопе инфлације, ако обезбјеђује да се вриједност депозита не еродира, топи, депресира.

И на крају, нереална, негативна каматна стопа на депозите, на штедњу становништва, поред осталог, подстиче становништво да своје динарске вишкове из личних доходака, своје уштеде претвара у девизе јер је тамо (у девизној штедњи) камата ипак реална. Дестимулишући штедњу и оријентишући становништво на нерационалну, претјерану потрошњу, она доводи и до таквих негативних и озбиљних посљедица, као што су: још већа инфлација (због претјеране тражње), платно-билансни, еколошки и други проблеми. Све то говори у прилог потребе реалне камате. Без ње би програм економске стабилизације био непотпун.

7. — Привредни развој, његов обим, односно стопа, и структура, па, према томе, стратегија и политика развоја, спада у ред најзначајнијих проблема савремених привреда, па, следствено томе, и савремене економске науке, односно макро-економске теорије и економске политике. Превасходни циљ, у овом домену јесте заустављање негативних кретања у привредном расту, односно постизање што већег обима, тј. стопе, али и што адекватније структуре привредног раста, односно привредне активности.

За остваривање већег обима и адекватније структуре привредног развоја неопходно је остварити опште услове полазећи, прво, од тога да привреда у савременим условима може ефикасно и рационално пословати само у условима било економске било административне принуде и, друго, да економска а не административна принуда одговара самоуправном привредном систему, самоуправним односима. Те опште услове који одговарају самоуправној тржишно оријентисаној привреди и обезбјеђују вишу стопу и обим раста, виши привредни развој али и адекватну структуру, треба да стварају: рјешења у нашем привредном систему у ужем смислу ријечи, тзв. системска рјешења (која су, по природи ствари, трајнијег карактера), али и одговарајуће, зналачки конципиране мјере економске политике (које, по правилу имају краћи временски интервал дјеловања), а такође договорена (по правилу, дугорочна) развојна политика и с њом повезано планирање. Без тога тржишно оријентисана — самоуправна, а ни друга — привреда не може успјешно функционисати.

Ми не можемо очекивати озбиљне позитивне промјене, динамичан и стабилан привредни развој и његову одговарајућу структуру без спровођења у живот постојећих позитивних рјешења привредног система, али ни без преиспитивања, усавршавања, измјена и допуна неких од тих системских рјешења у ужем смислу ријечи. Усавршавање, измјене и допуне одређених системских закона и прописа, тј. механизма и рјешења привредног система, наравно, не значе мијењање основних одређења, мијењање самоуправног друштвено-економског сис-

тема. При томе, основна одређења у Уставу, па углавном и у Закону о удруженом раду, треба не само сачувати већ и инсистирати на њиховој адекватној примјени у пракси.

У избору стратегије и политике привредног развоја треба поћи првенствено од реалних оквира, реалних могућности, прије свега од компаративних предности наше привреде и од расположивих ресурса: природних, техничких и људских, неискоришћених, незапослених или недовољно уписаних. Од тога зависи стратегија, оријентација и структура привредног развоја. Избором инвестиционих варијанти треба обезбеђивати такву структуру производње која би одговарала не само захтјевима тржишта и извоза, већ и другим захтјевима, прије свега захтјевима већег запошљавања, као једног од најактуелнијих и најбременитијих проблема нашег друштва. Све би то морало да претходи конципирању друштвених планова Југославије, република и покрајина.

Утврђивању стратегије и политике привредног развоја, као и предузимању крупних (па и других) инвестиција, неопходно је да претходе солидне и свестране, студиозне, научне и стручне како технолошке тако и тржишне анализе. У њима би се морали минuciозно размотрити проблеми локације, квантитета и квалитета свих ресурса, све релевантне техничко-технолошке компоненте, а такође тржишта, тржишних могућности на унутрашњем и спољњем, извозном плану. Стратегија, оријентација и структура привредног развоја биће изложена опасним промашајима и веома озбиљним губицима без непосреднијег укључивања науке, техничких, технолошких, економских и других анализа. То је неопходно ако хоћемо да избјегнемо озбиљне губитке, да отклонимо неоправдана дуплирања крупних инвестиција и да постигнемо знатно потпуније и рационалније коришћење привредних капацитета.

Југословенска привреда мора имати стратегију развоја, па, сљедствено томе, и политику развоја, ради постизања два основна циља: прво, што већи обим, тј. стопу привредног раста, привредне активности, и, друго, што адекватнија структура и рационалнија алокација и, повезано с тим, што потпуније и рационалније коришћење капацитета.

Након сагледавања реалних и компаративних могућности развоја и конципирања стратегије развоја, ударних праваца, приоритета — које треба подржавати стимулативним, бенефицираним мјерама економске политике (кредитне, па и емисионе, пореске односно доприноса, спољно-економске) — треба да ступа на сцену други изванредно значајан корак, који је досад углавном изостајао, а то је подјела рада између република и покрајина у крупним, базичним инвестиционим доменима односно гранама и то подјела рада и алокација крупних капацитета у зависности од научно и стручно утврђених погодности

и компаративних предности, прије свега у погледу природних и људских ресурса.

Неопходна је, према томе, на основу научних и стручних анализа договорена, заједничка стратегија привредног развоја земље у цјелини, која би обезбијеђивала одговарајућу структуру, подјелу рада и алокацију крупних инвестиционих капацитета по републикама и покрајинама, како би се избјегло нерационално, у основи противуставно стање да све републике и покрајине имају све и исте капацитете, тј. заокружену, републичку односно покрајинску привреду. Треба, дакле, утврдити и досљедно спроводити научно и стручно засновану подјелу рада у такве инвестиционе (радно или капитално интензивне) варијанте и њихову алокацију, које би полазиле од расположивости фактора производње, прије свега природних али и радних фактора производње, односно незапослене радне снаге, тим прије ако је она у великом проценту млада, квалификована и образована, као што је то сада у нас.

Потребне су, при том, и измјене у систему пореза и доприноса које би утицале на опадање интереса појединих друштвено-политичких заједница да имају заокружене привредне цјелине, за опраћивање својих привреда, за парцијализацију југословенског привредног простора. Системским рјешењима и мјерама економске политике треба привредним организацијама омогућити да буду слободне у доношењу одлука и дислоцирању својих капацитета, с тим да им се на другим територијама, дислоциране основне организације не отргну неповратно, на захтјев и под притиском локалних друштвено-политичких заједница. Тим рјешењима и мјерама, поготово у домену пореза и доприноса треба друштвено-политичке заједнице дестимулисати у погледу територијализације, ограђивања и заокруживања „своје“ привреде, „својих“ привредних капацитета.

8. — Проблематика привредног раста, односно привредне активности, увелико је везана са остала три кључна макроекономска домена: запосленост, инфлацију и спољно-економске проблеме. Сва та четири домена и њихове проблематике захтијевају адекватна рјешења, усавршавања, па и измјене како у привредном систему, тако и у економској политици. Ради се, наиме, о рјешењима и мјерама: прво, против застоја у домену привредног раста (рецесије, стагнације, депресије, кризе) у обиму али и структури привредне активности; друго, против незапослености — имајући и ту у виду обје компоненте — обим, тј. стопу, али и структуру запослености односно незапослености; треће, против инфлације, диференцирано против свих видова и узрока (због претјеране тражње, доходовне, структурне, увозне, административне, монополске); и, четврто, против спољно-трговинских и платних дебаланса (дефицита, задужености и слично).

Позитивна кретања у погледу обима привредног раста и његове структуре, у друштвеном као и индивидуалном сектору (у пољопривреди и малој привреди посебно), имају директне позитивне ефекте у домену инфлације и спољно-трговинском домену (већи износ, смањивање трговинског и платног дефицита и задужености према иностранству).² Па ипак, стање и динамика у домену (обима и структуре) привредног раста најнепосредније су повезани са стањем и динамиком у домену запослености и запошљавања. То су, по правилу, истосмјерни — мада не увијек и по интензитету једнаки — процеси. Системска рјешења и мјере економске политике — посебно експанзиона монетарно-кредитна и блага пореска односно доприноса — које дјелују стимулативно у домену производње и привредног раста, дјелују исто тако стимулативно у домену запошљавања. Адекватна системска рјешења и адекватне мјере економске политике треба примјењивати, а неадекватна дорађивати, допуњавати и мијењати да би се обезбјеђивао што већи обим и примјеренија структура привредне активности и следствено, запослености.

Запошљавање мора постати једно од централних питања друштвеног планирања привредног развоја. Потребно је, прије свега, водити политику већег учешћа акумулације у расподјели дохотка и усмјеравање штедње становништва у производне токове друштвеног сектора, стимулисати производне и радно интензивне инвестиције гдје год је то оправдано и у том смислу усмјеравати средства Фонда за развој недовољно развијених подручја и банкарских кредита, вршити диверсификацију и дисперзију производње, рад у више смјена, расписивање народних зајмова и увођење самодоприноса за производно запошљавање. Потребно је стимулисати пољопривредну производњу и успорити одлив пољопривредног становништва (промјеном положаја пољопривреде и индивидуалних пољопривредних произвођача), подстицати развој мале привреде због изванредних могућности додатне производње и запошљавања, а такође усклађивати образовни систем с потребама привреде и друштва. Смањивањем пореза и доприноса из бруто личних доходака треба учинити радну снагу јефтинијом, увести еластичнији радни однос и рад са скраћеним радним временом, могућност пријевременог пензионисања, релативизирање сигурности радног мјеста

² О њима је било ријечи у ауторовим уводним рефератима: (1) Историјска специфичност и проблеми самоуправног привредног система“ на међународном научном скупу „Проблеми самоуправног привредног система (поводом 30-годишњице самоуправљања у Југославији)“ Херцег-Нови, 17—19. септембра 1980 и (2) „Марксова економска мисао и проблеми економске стабилизације“ на међуакадемијском научном скупу „Савремени проблеми економске стабилизације“, Херцег-Нови, 31. маја и 1—2 јуна 1983. године

и селекцију радника на бази способности и залагања, стриктно примјењивати прописе и све више, селективно, поштровати обавезе у погледу запошљавања приправника, прије свега са пола радног времена. Треба водити политику личних доходака (која би адекватно вредновала квалитет, креативност и услове рада) и популациону политику.

Branislav Šoškic

The Self-Managing Economy and Enlarged Reproduction

Summary

The paper starts with a comparison of the distinguished features of the self-managing socialist economy and dilemmas regarding the place and role of economic laws and the market, the economic policy and planning. The author analyzes the workers' right to manage socially-owned means of production and economic processes, indicating thereby that the workers' decisions must be made at different levels (from basic organizations of associated labour through working and composite organizations up to delegates' assemblies).

Next problems involved in depreciation and conditions necessary for the simple social reproduction under conditions of inflation have been considered, particularly the upward revaluation of fixed assets and rates of depreciation.

The author's utmost attention has been given to accumulation and enlarged reproduction. He analyzes one by one the possible sources out of which the enlarged reproduction may be financed, their specificities and effects on inflation: the own and the associated accumulation of business organizations, domestic credits (deriving from savings deposits of the population, from deposits of working organizations, »uncovered« credits), foreign funds (credits and direct investments) and the direct investment of savings deposits of the population into business, predominantly productive channels of the public sector. Also the author considers the need to set a compulsory minimum rate of accumulation by way of a social compact.

The real active and passive rate of interest has been considered in detail, both for business and other working organizations and the population.

The final passages of the paper have to do with the strategy and policy of economic development of the country, whereby the emphasis has been placed on the allocation of major capital investments, the regional division of labour and on measures of the economic policy and economic system aimed at the solution of the unemployment problem.